

שלמה אבינרי : מלחמה ועבדות ב"אוטופיה" של תומס מורוס (א)

פ ר ק ר א ש ו ן

המבנה הפורמלי של ה"אוטופיה" של תומס מורוס הוא פשוט וידוע למדי. החיבור מורכב שני ספרים: בספר הראשון מופיעה, בצורת דיאלוג בין מורוס והנוסע הדמיוני רפאל היטלודיאוס, בקורת חריפה על התנאים החברתיים באנגליה, על תנועת הגידור, החוק הפלילי והמערכת הקיימת של היחסים הבינלאומיים; כן נדונה בו השאלה אם יש טעם בכך שיהיה משכיל הומאניסטי משמש יועץ למלכים. הספר השני, שצורתו היא סיפור רצוף מפיו של היטלודיאוס, הריהו תיאור של התנאים החברתיים, הכלכליים, המדיניים והדתיים של אוטופיה.

מקובל כי שיאו של הספר מתמצה במשפט בו נקבע שכל המדינות אינן אלא "מין קשר של העשירים, הנושאים את שמה של המדינה לשווא והמשתמשים לרעה בחוקיה, כדי לשקוד על טובת עצמם; הם מבקשים וממציאים להם תחבולות ודרכי אונאה רבות, ככל האפשר להם, שבהן תשיג ידם לקיים... בלי חשש הפסד את הקניינים שברשותם, שעשקו וכינסו לעצמם באמצעים פסולים ומגונים... ואמנם, בכל מקום שהקניין הוא פרטי, בכל מקום שבני־אדם מחדדים הכל על־פי מידת הממון, אי־אפשר שהמדינה תהיה מונהגת במשפט ובצדק"¹.

אולם אם ידועים קטעים אלה היטב, נראה כי לפחות שני תחומים של החיים באוטור־פיה, הרחוקים מלהיות תיאור של מצב אידיאלי, ידועים הרבה פחות. התחום הראשון הוא תחום החיים החברתיים, והשני תחום היחסים הבינלאומיים. בראשון מקיימת החברה האוטופית את מוסר העבדות, למרות השוויוניות הקיצונית הנהוגה בה. העבדים באוטופיה הם שבויי־מלחמה זרים או (דבר שכיח יותר) פושעים אשר בהתאם לקודקס הפלילי האוטופי נענשו בעבדות־עולם. אם הסדר זה פוגם באידיא־ליות של אוטופיה, ניתן בכל זאת לטעון, במידה של צדק, שמפיון שמורוס מבקר את הנהוג האנגלי בן־זמנו להוציא אנשים להורג אפילו בעוון גניבה פעוטה הרי הפיכתם לעבדים היא, בלי ספק, הסדר הומאני יותר ואינה שונה, בסופו של דבר, מן העונש המודרני של מאסר־עולם.

אם ניתן לתרץ ענין זה על־ידי ייחוסו לנהגים המקובלים של דרכי הענישה בימיו של מורוס, קשה יותר לטעון טענה דומה ביחס לדבריו של מורוס על הדרך שבה מנהלים האוטופאים מלחמה: כל הפרק "על המלחמה" אין לישבו עם דמותה של חברה אידיאלית כלשהי.

נראה כי משפט־הפתיחה של פרק זה הטעה חוקרים רבים. מורוס פותח באמרו כי

המלחמה תועבה היא לאוטופאים, לפי שפולה עיסוק של חיות־פרא... בניגוד גמור לנהגן של שאר אומות העולם, נחשבת בעיניהם הלהיטות אחרי תהילת גיבורים במלחמה לקלון, שאין מגונה ממנו" (ע' 185). פתיחה כזו נראה שהיא מבשרת פרק שלם הדין בדרכים שבהן נמנעים האוטופאים ממלחמה.

ואולם, לאמיתו של דבר, לא ממנו ולא מקצתו. הפרק כולו הוא אחד התיאורים המפורטים והמבעיתים ביותר שנכתבו אי־פעם בתולדות המחשבה המדינית על הטכניקה של המלחמה, ולמבט ראשון נראה שנכתב על־ידי אדם מסוגו של מאקיא־בלי אם לא ממינו של טרייטסקה. השאלה המובנת־מאליה העולה מפרק זה היא איך ניתן לישב דברים כאלה עם דמות של מדינה אידיאלית. מן הראוי לנסות לסקור את תכנו של פרק זה.

מאליו מובן כי האוטופאים יוצאים למלחמה על־מנת להגן על גבולותיהם: שטות היו עושים לולא כן. אולם מורוס מוסיף מיד כי יוצאים הם למלחמות־הגנה גם כדי "להניס אויבים מגבולות ידידיהם". לאחר־מכן פותחים האוטופאים גם במלחמות־שיחורור המכוונות לשחרר עמים נדכאים משיעבוד. אולם כאשר מעיר מורוס במקום אחר כי אותם עמים משוחררים בוחרים באזרחים אוטופאים כשליטיהם, הרי מתגנב חשד שמא אין נימה אחרת מתלווה לעזרה זו לעמים משועבדים.

אולם נראה כי לא זו בלבד שהאוטופאים יוצאים לעזרת ידידיהם אלא שהם אף מעודדים אותם להתקיף את שכניהם בגלל עוולות משפכ־הימים: "אמנם פעמים הם עושים גם את רצון ידידיהם ומסייעים אותם, לא בלבד כשהם נתקפים ועומדים על נפשם, אלא גם בשעה, שהללו יוצאים למלחמה על־מנת לתקן מעוות ישן וליטול נקמה על מעשי־עוול" (ע' 185). אולם דבר זה נעשה בתנאי שבני־הברית מקבלים את הכרעתם הסופית של האוטופאים בשאלה אם לנהל מלחמה ואם לא.

מסתבר אפוא כי אלה הקרויים "ידידים" אינם אלא אומות תלויות באוטופיה ואין הם בני־ברית שווי־דרגה. מסתבר שאוטופיה מופיעה כמרכז של חבר־עמים לא מגובש אך מאורגן היטב, שאין כל חבריו שותפים בהסדר החברתי האוטופי, אולם הם נמצאים במצב של תלות מוחלטת באוטופיה בכל מה שנוגע למדיניות־חוץ ושליטיהם הם אזרחי אוטופיה. עצם האסוציאציה ההיסטורית המרוזמת בשימוש המושגים "בני ברית" (socii) ו"ידידים" (amici) עשויה להצביע על הדוגמה ההיסטורית של האימפריה הרומית יותר מאשר על מקבילה אחרת, וכאשר מורוס מוסיף וכותב כי האוטופאים יוצאים למלחמה גם במקרה שאחד מסוחריהם או מסוחריו בני־בריתם נפגע בצורה זו או אחרת בחוץ־לארץ, קשה שלא להעלות בזכרון את הסגונטינים ומלחמות יגורטה.

כאשר מזכיר מורוס כי האוטופאים בכבשם ארץ זרה "אין דרכם להחריב את ארץ אויביהם ולהשמיד את אוכלוסייה, ואפילו אינם מבעירים את שדותיהם באש. יתר על כן, הם משגיחים, ככל שידם משגת, שהשדות לא יירמסו לא ברגלי החיילים ולא בפרסות הסוסים, לפי שהם סבורים, כי תבואה זו גדלה לטובתם הם, וממנה יאכלו" (ע' 197) — ניתן לגלות כאן לראשונה כי האוטופאים מנהלים אולי את

מלחמותיהם לשם טובות־ההנאה הכלכליות הנובעות מהן. חשד זה ייעשה ודאות בלתי־נעימה כאשר נוסף ונקרא שהאוטופאים שולחים לארצות הפיבוש "כמה מאורחיהם, הקרויים שם 'גזברים', והללו חיים שם ברוב פאר והדר, לובשים דמות שרים גדולים ונוהגים כשרים גדולים לכל דבר" (ע' 198) — ושוב תעלה מבלי משים התמונה של פרוקונסולים ומושבות חיילים משוחררים. אין לומר אפילו שהאימפריה האוטופאית הזאת עלתה וצמחה בהיסח־הדעת, שכן היא תוצאה מתכנית מכוונת ומודעת להבטחת בטחונה המוחלט — ובסופו של דבר: הגמוניותה — של אוטופיה.

אך טבעי הוא שידגיש מורוס שהאוטופאים מעדיפים דיפלומטיה על מלחמה. אבל כאשר מתגלה למה מתכוון מורוס באותן שיטות של "ערמה וכחש", דמותה של המדינה האידיאלית נעשית פרובלימתית מעט. מיד לאחר הכרזת־המלחמה (ועתה אנו יודעים כי דבר זה עשוי לקרות לעתים קרובות ובגלל סיבות שונות, בחלקן גם טפלות) מביטחים האוטופאים בפומבי גדול "פרס עצום למי שיהרוג את נסיכם של אויביהם, ופרסים קטנים יותר, אבל גם הם אינם פחותים, הם קובעים לראשיהם של כמה אישים רבי־מדינה" (ע' 188). פרס זה מוכפל למי שמסגיר את האנשים הללו חיים לידי האוטופאים. אותם אנשים המועלים בדרך זו מעל בארצם ובמנהיגיהם זוכים גם לתגמול מיוחד (ולהגנה הדרושה) בצורה של "אחוזות־נחלה, שופעות תנובה, במקומות בטוחים בארצות ידידיהם" (ע' 189). מורוס מוסיף כי האוטופאים רואים מנהג זה, לקנות ולמכור מתנגדים מקרב עמים אחרים, כ"משובח מאד", אף כי ידוע לנו שדרך־כלל הריהו נחשב "מנהג מגונה שאין לקבלו". ההצדקה המוסרית למדיניות זו של חתירה ורצח פוליטי היא "שהם חושבים שמנהג זה מעיד על אהבת־הבריות ועל רחמים רבים, כיון שמייתם של החייבים המועטים מכפרת על חיהם של המונים חפים־מפשע, בין מבני־עמם ובין מאויביהם, שהיו נופלים במלחמה" (שם). ספק אם יש איזה פשע שלא ניתן להצדיקו בטענות כעין אלו.

אם אין שיטות אלו של "גיס חמישי" מצליחות, פונים האוטופאים לדרך אחרת: "הם מסיתים באויביהם את העמים השוכנים ליד גבולותיהם ומגרים אותם למלחמה. כיצד? הם מוכיחים לעמים אלה שעל פי דין שנשתפח, הרשות בידם לתבוע מאויביהם תביעה ישנה ולהגיש עצומות שנשתקעו. טענות כאלו לא יחסרו לעולם, ושום מלך עדיין לא בא במבוכה בגלל חסרונן. הם מביטחים לסייע לעמים אלה במלחמתם, ובאמת שולחים להם ממון רב" (ע' 190). קשה לתאר הגדרה טובה יותר של "הפרד ומשול".

אך אין האוטופאים סומכים על ידידיהם ובני־בריתם בלבד: הם מחזיקים גם צבא־שכירים, עם הקרוי בשם צאפולטים (Zapoletes) שהם בחינת חרבי־להשכיר. האוטופאים משתמשים בשירותם ממש כדרך שמשתמשת בהם כל אומה אחרת, ואפילו מרבים בשכרם. אולם, למרבה־המזל, לא תמיד צריכים הם לשלם להם שכר זה, שכן הצאפולטים מוצבים בעת הקרב "במקומות של סכנה גדולה ביותר, ומשמ

אין חלק גדול מהם חוזר לתבוע את השכר המובטח להם" (ע' 192). מורוס מוסיף בנבמה, שיש בה בוודאי יותר מן המידה הרגילה של ציניות, שלא די שזהו הסדר עסקי טוב אלא שיש לו גם תכונות מוסריות נעלות, לפי שהאוטופאים משוכנעים שבהביאם לידי הריגת מספר כה גדול של צאפולטים אף עושים הם טובה וחסד לאנשות שפן — "אדרבא הם סבורים שהמין האנושי יהיה חייב להחזיק להם טובה מרובה וליתן להם הודיה, אם יעלה בידם לטהר את ארצות העולם מפסולת זו של העמים, מגוי מתועב ורשע זה" — ודומה כי אמנם אין עוד שום ניסוח בו התקרב הוגה מדיני יותר למושג המודע של הג'נוסייד.

העובדה שהאטיקה האוטופאית אינה מיוסדת על בסיס אוניברסלי מתגלה גם מן העובדה שכאשר האוטופאים שולחים את הצאפולטים אל מותם הבטוח ללא ייסורי-מצפון, הרי לעזרת ידידיהם הם "שולחים רק חילות-עזר מועטים מאד מבין אזרחיהם, כי חייו של כל אחד ואחד מבני עמם יקרים להם לאין-ערוך" (ע' 190). נראה כי יש אנשים שהם "יותר שווים" מאחרים, אם ניתן לנקוט את לשונו של ג'ורג' אורוול.

אולם אין הצאפולטים מגן יחיד של בני-אדם שהאוטופאים מתיחסים אליהם כאל "תת-אדם", או, ליתר דיוק, כאל "לא-אדם". בפרק אחר מסביר מורוס כי המשך מצבם המאושר של האוטופאים מובטח הודות לפיקוח מדוקדק על גודל האוכלוסיה באוטופיה. אולם שעה שהאוכלוסיה גדלה במדה שאינה מאפשרת לאוטופיה להכיל את כל אזרחיה ולשמור עם זאת על איזונה החברתי, מיסדים האוטופאים "מושבה על היבשת הקרובה ביותר, באחת הארצות שהקרקע מצויה שם לתושבים הילידים בשפע רב, ויש בה אדמת-בור שוממה... שם נוספים עליהם ילידי הארץ, מבין אלה המבקשים לחיות עמיהם חיי שותפות" (ע' 138). אולם מה קורה כאשר התושבים של אותה ארץ בלתי-מפותחת מנסים להתנגד להתפשטות האוטופאית? תשובתו של מורוס תשמש מופת לכל עם המחפש "מרחב-מחיה". אם הילידים מסרבים לחיות עם האוטופאים המתקדמים והמתורבתים יותר, "לטובתם של שני העמים כאחד", האוטופאים "מגרשים אותם מן התחומים שתחמו לעצמם, על המתנגדים הם עורכים מלחמה". אין זו רק זכות הכיבוש הגסה, כפי שאפשר שהיה מקיבל בפשטותו מתרץ זאת לעצמו. שיטה זו משמשת מטרה מוסרית נעלה, שפן היא Manifest Destiny של עם תרבותי, "לפי שהם סבורים כי דין יושר הוא להילחם בעם שאינו מעבד בעצמו חבל גדול מאדמתו, אלא מקיים אותו בידיו ריק ושומם, בלא תועלת, ואף-על-פי-כן אינו מתיר לאחרים להשתמש בו ולהיאחז בו, כשהללו באים בעל-כרחם להוציא משם את לחמם, על-פי רצונו של הטבע" (ע' 138).

הדחה לאימפריה ולקולוניזציה מועלה אפוא לדרגת חוק-טבע, והעמים הנלחמים נגד האוטופאים נמצאים אפוא נלחמים נגד הטבע עצמו. אם להוסיף לכך שבאותן הזדמנויות נדירות בהן נלחמים האוטופאים את מלחמותיהם בעצמם נלחמות נשים לצדם של גברים — הרי שלפנינו כאן, לפחות למבט ראשון, תמונה של מלחמה מודרנית, טוטאלית וראציונלית. מלחמה זו מנוהלת על-ידי האוטופאים

בצורה הצינית ביותר בכל האמצעים האפשריים העומדים לרשותם, בלי שום התחשבות באתיקה ובמוסר המקובלים, תוך כדי הצדקת התפשטות חסרת-מעצור, ג'נוסייד, חתרנות ומעשי-רצח פוליטיים, וזאת במקביל לשימוש חסר-רסן בבני-ברית שאינם אלא בני-תלות. אם אוטופיה היא בחינת גן-עדן לתושביה, הרי בעטייה החיים דומים למדי לגיהנום לכל העמים האחרים.

פרק שני

יש להודות כי התדהמה נוכח מציאת תיאורים כאלה ב"אוטופיה" של מורוס תובן לנו רק אם נראה בחיבור תיאור של מדינה אידיאלית, המסמלת, על-פי מורוס, את ה"summum bonum" החברתי שלו. ואכן, זו הדרך המקובלת ביותר שבה הובנה "אוטופיה", וברוב ספרי-השימוש הכלליים בתיאוריה מדינית החיבור מוצג לא רק כתיאור של מדינה לא-קיימת אלא כתיאור של תכלית רצויה: מבחינה זו קשה כמובן לשפץ את הפרק על המלחמה בתוך מסכת זאת, שכן דומה שהחלום הפך חלום-בלהות.

אך כלום נכון הוא פירוש זה של האוטופיה כאידיאל? האם הציע מורוס באמת, תוך כדי השוואה עם החברה הקיימת, דמות של חברה רצויה ואידיאלית בספרו זה? נראה כי בדרך זו הובנה כוונתו על-ידי בני-דורו. ארזמוס איש-רוטרדם, שהתגורר בביתו של מורוס שעה שכתב הלה את הספר הראשון של "אוטופיה" ויש להניח כי ידע למה כיון מורוס, כותב לידיד בפברואר 1517 שאם לא קרא עדיין את "אוטופיה" הרי מוטב שיעשה זאת, "אם יש ברצונך לדעת את המעין ממנו שאזכים כל חלְאִיה של החברה המדינית"². במכתבו הארוך על מורוס לאולריך פון-הוטן חוזר ארזמוס ומדגיש כי מורוס מפרסם את ספרו "האוטופיה" על-מנת להראות מה הן הסיבות הגורמות את חלְאִי המדינה, כשהדוגמה האנגלית היא לנגד עיניו³.

אחד מידידיו האחרים של מורוס, הירונימוס בוסליידן, מביע דעה דומה ואומר שהוא וכל ידידיו מצפים ליום בו תוגשם "אוטופיה" הלכה-למעשה. בוסליידן כותב למורוס: "הצלחת הצלחה נפלאה בשיחה זו, שלאחר סעודת-הצהריים, על המדינה האוטופאית, שמשטרה מעולה ונאה בסדריו (והכל מתאווים לו ומצפים לו)... התיאור המוצלח של בניינה הנפלא, שכולו תפארת, אין בו חסרון ופגם"⁴. בעיניו הרי זה מובן-מאליו שאילו נהגו כל המדינות בהתאם לסטנדרטים האוטופיים, לא היתה הגאולה רחוקה. שמונים שנה לאחר-מכן כותב תומס נאש דברים דומים, בחיבורו "הנוסע האומלל": "מורוס התכוון לתכנן מדינה מושלמת אשר יכנה אותה בשם 'אוטופיה'".

נראה כי מותר להניח שההסבר הזה בן-התקופה לכוונתו של מורוס הוא האחראי בעיקר למה שיכונה להבא הפירוש ה"מסורתי" של ה"אוטופיה". גישה זו רואה ב"אוטופיה" אידיאל הומאניסטי או נוצרי שהתגשם, ומכיון שהפרק על המלחמה אינו מתאים למסגרת זו, קיימת נטייה לעבור עליו, דרך-כלל, בשתיקה. הדבר

המפתיע באסכולה ה"מסורתית" היא העובדה שכמעט אין היא מזכירה כלל שמורוס כתב משהו הן במלחמה. יתר על כן: הואיל וההומאניזם והאורתודוקסיה הנוצרית אינם מטיפים דרך־כלל לשותפות־בקניינים, היתה אפילו נטייה מצד האסכולה ה"מסורתית" להפחית בערכו של הקטע על שותפות־הקנין באוטופיה ואף להתעלם ממנו כליל.

אולי האפייני ביותר, ובוודאי בעל ההשפעה הגדולה ביותר בפרשנים ה"מסורתיים", הוא פרדריק סיבום, בן התקופה הוויקטוריאנית, שבמידה רבה הוא מפרש את מורוס כרוח הוויקטוריאניות. בספרו "המתקנים האוקספורדיים של 1498" הוא מקשר את מורוס אל בעלי הרפורמה ההומאניסטית של אוקספורד; הערותיו של מורוס בספר א' נגד אמנות המלחמה, כפי שהיא מנוהלת בזמנו באירופה, מכוונות בגלוי, לפי סיבום, נגד הנרי השמיני — קיצורו של דבר, מורוס הוא כמעט הוויגי הראשון. סיבום מזכיר את משפט־הפתיחה של הפרק על המלחמה בספר ב' של "אוטופיה" ומסתפק בזה, בלי להתיחס כלל לתכנון של הפרק עצמו. אוטופיה היא "המדינה האידיאלית", ובהתאם לרוח הוויקטוריאנית אף אין הוא מזכיר שקיים קומוניזם באוטופיה, אם גם יש רמז חולף ל-"true community", המתיחס כנראה להיעדרו של הפרש גדול מדי בנכסים חמריים — ולא עוד.⁵

מעניין שהסבר זה אינו מצטמצם באנגליה או בתקופה הוויקטוריאנית בלבד. חוקר גרמני, גיאורג תומס רודהארט, אומר דברים דומים בתחילת המאה ה־19, בספרו "תומס מורוס". לדבריו מבוססת המדינה האידיאלית האוטופית על שלושה עקרונות: סובלנות, אנטי־אבסולוטיזם, המידות המוסריות והדתיות של האוכלוסים. "אוטופיה" מעידה באיזו מידה היה מורוס חדור רעיונות של ההומאניזם הקלאסי. באשר למלחמה, נראה שרודהארט מסתפק כאחרים במשפט־הפתיחה של הפרק על המלחמה, בלי לטרוח לצלול לנבכי הפרק עצמו: לדבריו מנהלים האוטופאים רק מלחמות־הגנה ומלחמות המכוונות להגנה על בני־בריתם.⁶

אמיל דרמנגם, הכותב כמעט מאה שנה לאחר־מכן בצרפת, אינו משנה הרבה מפסק־דין זה בספרו "תומס מורוס והאוטופיסטים של הרנסנס". לגביו מורוס הוא שילוב של אפלטון ואוגוסטינוס, שנצטרפו בו תבונה והתגלות המגיעות לכלל סינתזה עליונה שבה הדת, הזזה עם תיאולוגיה טבעית, שומרת על כל היסודות החיוביים בנצרות, ובדרך זו נתפס גם הקומוניזם של מורוס כניסוח מחדש של עקרון העוני האפוסטולי.⁷ אף שאין הוא מזכיר את הקטעים על המלחמה, הריהו מציין את קיומה של העבדות אבל מצליח לשכנע את עצמו שזוהי רק גלישה להשפעות הנובעות מן הרקע האנגלי של מורוס: מתברר כי עבודת־כפייה היא עוון אנגלי טיפוסי (ראה אוסטרליה וכיו"ב) ואין ליחס לכך חשיבות מרובה, לפי שאין הענין מרכזי כשלעצמו. סוף כל סוף, טוען מחבר צרפתי זה, היה תומס מורוס אנגלי ויש לסלוח על כמה קווי־אופי ברבריים שעדיין נותרו מעבר־למעלה.⁸

עוד מחבר כותב־צרפתי מגיע למסקנות דומות, אם גם בלי אותה עקיצה על חשבון האנגלים. אדמון פריווא, בספרו "הצינלור הערוף: תומס מורוס הקדוש, הנרי

ה־8 והרפובליקה האוטופאית", שהופיע ב־1935, מרחיק לכת כד־כך שהוא משבח את האוטופאים על הפאציפיות המוחלט שלהם: "כל האמצעים נראים להם עדיפים מן המלחמה"⁹. שוב ניתן להניח כי הפרק המכריע על המלחמה לא זכה לעיון מעמיק ביותר.

באנגליה עצמה נוסח הפירוש המסורתי מחדש בביאוגרפיה רבת־ההשפעה של מורוס, פרי־עטו של פוטר, שפורסמה ב־1925. פוטר מוסיף על ההשפעות האפלטוניות והנוצריות את הרוח העירונית של ארצות־השפלה כאחד הגורמים המעצבים את תיאורה של האוטופיה על־ידי מורוס.¹⁰ אפשר שענין זה מסביר מדוע כמה מן ההסדרים המוצעים על־ידי מורוס יש להם אופי רסטריקטיבי מובהק: לפי פוטר מקורם באווירה הקורפורטיבית של הערים הפלמיות, המרבות להדגיש את הפזינקציה הציבורית על חשבונה של חירות הפרט והיחיד. אפשר שכך הוא. אבל גם הודייתו של פוטר בקיומה של העבדות אינה משנה את דעתו כי "אוטופיה" התכוונה למתן תיאור של חברה אידיאלית. הוא מודה אפילו כי האוטופאים מנהלים מלחמות בדרכים בלתי־מקובלות ו"אף תוקפים את האויב בכל אמצעי של מרמה וכחש, כולל הצעת שוחד עצום לרוצחים"¹¹ — אולם שוב אין הוא מסיק מכאן מסקנות כשלהן לגבי אפיה הכללי של "אוטופיה" או לגבי הבנתנו את החיבור.

הפרשנות הסוציאליסטית ל"אוטופיה", ביסודה הריהי גוף של הגישה המסורתית: רק מוסיפה היא את ההארה הנוספת, המדגישה כי ביטול הקנין הפרטי היא נקודת־המוקד בחזונו של מורוס. מעניין שהפרשנות הסוציאליסטית לא נפרשה בכל היקפה על־ידי מארקס או אנגלס עצמם, אף כי המושג "סוציאליזם אוטופי" נטבע על־ידם ב"מאניפסט הקומוניסטי". אין למצוא בכתביהם הערות מעניינות על ה"אוטופיה" עצמה. בחיבורם המשותף, "האידיאולוגיה הגרמנית", זוכה מורוס להיזכר בצדם של הבלבלרים וכמה הוגים רדיקלים מן המאה ה־19 כאחד "ממיסדי הקומוניזם האנגלי"¹², ובמאמר עתונאי ב"ניו־יורק דיילי טריביון" מ־9.2.1853 מזכיר מארקס את מורוס כהוגה הראשון שיצא נגד תנועת הגידור. אנגלס מזכיר את מורוס בחיבור שפורסם ב"דויטשה בריסל צייטונג" ב־25.11.1847, המכוון נגד "הסוציאליסט האמיתי" קארל גרין, שם הוא מבקר את הדרך בה הבין גרין את מורוס אולם אין הוא מציע דרך הבנה משלו. אגב, גרין רואה במורוס אחת הדוגמות להגשמת רפורמות חברתיות בלי מהפכה: לפי דעתו ביצעה החקיקה החברתית האנגלית של המאה ה־19, שהיתה כרוכה בהומאניזציה של החוק הפלילי וביטול כמה מן העוולות המשועות ביותר של השיטה התעשייתית, את הרפורמות שהציע מורוס בדרכי־שלום: אנגליה של המאה ה־19 היא, לפי גרין, האוטופיה שנתממשה.¹³ מובן מדוע לא היה אנגלס יכול להסכים ל"דברי הבאי אוטופיים" כאלה.

קארל קאוטסקי, בספרו "תומס מורוס וה'אוטופיה' שלו", שנתפרסם ב־1888, הוא שהיה הראשון שראה במורוס נביא סוציאליסטי שחי, להוותו, כמה מאות־שנים קודם זמנו: כתוצאה מכך נולד ספרו כעובר מת, "אוטופיה", מקום־לא־מקום. אף שמבחינה כלכלית מיצג מורוס, לפי קאוטסקי, את האינטרסים של הבורגנות העולה

של ה"סיטי", הרי בגישתו הוא "מרחיק ראות אל מעבר לדורו" ודור זה מובן שלא היה יכול להבין את הרצינות שבכוונת המחבר וראה בספרו שעשוע אינטלקטואלי, תרגיל־בדמיון בלבד.¹⁴ לא מענייננו הוא כאן לקבוע שגישה כזאת יש בה סתירה ממנה־יובה מבחינת התיאוריה המארקסיסטית כפי שהבין אותה, בסופו של דבר, קאוטסקי עצמו.

קאוטסקי סובר כי שמורה לו למורוס זכות־עולם לא בשל חיבוריו הדתיים או ההומאניסטיים אלא בגלל ה"אוטופיה". זאת ועוד: תורתו הדתית אין בה טעם רב אם ישווה ללהט הקומוניסטי שלו. אין קאוטסקי אומר זאת במפורש, אולם נראה כי חש הוא שמורוס נעשה קדוש מן הסיבה הלא־נכונה. "פעמים יש ויכוח בשאלה אם הכבוד להיקרא מיסד הסוציאליזם מגיע למורוס או למינצר — שניהם אנשים ההולכים בתלם הארוך של סוציאליסטים, החל מליקורגוס ופיתאגורס ועד אפלטון, הגראקכים, קאטילינה וישו."¹⁵ רשימת המיסדים הזאת ודאי שהיא מזוהה קצת, אבל רעיונו של קאוטסקי ברור: סוציאליזם פירושו הומאניזם שהובא עד תכלית מסקנתו ההגיונית.

עם זאת אין קאוטסקי מתמודד עם כמה מן הבעיות הקשות שב"אוטופיה", והבולטת בהן היא כמובן בעיית העבדות. בספר בן למעלה מ־250 עמודים מוקדשים פחות משני עמודים לתפקיד הלא־נעים של נסיון לישב עבדות עם סוציאליזם. האפולוגיה של קאוטסקי חלושה היא בהכרח: העבדות "היא ויתור לפיגור של אופן־הייצור של התקופה", העבדים הם "מעמד ולא כת", ובסופו של דבר, אין מצבם חסרת־תקוה שפן עשויים הם לזכות בחנינה ולשוב ולהיות בני־חורין.¹⁶

במה שנוגע למלחמה הרי קאוטסקי מספק עוד פחות: בקטע קצר למדי דוחה הוא כלאח־ריד כל ספק ואי־נוחות בקבעו שהפרק על המלחמה אינו אלא "סאטירה חריפה על רוח־המלחמה של זמננו".¹⁷ עוד נחזור לגילוי אחר של יציאה זו מן הסבך, אולם בשלב זה מספיק לציין כי הצורה בה קאוטסקי מציג את הענין משאירה את השאלה פתוחה למדי. מניין אנו יודעים שזוהי סאטירה? בספר א' ברור לנו שהיטלדיאוס מבקר את מנהגי המלחמה באירופה בת־זמנו, ובקורת זו הנאמרת במישרים שונה שינוי יסודי מן המנהגים המיוחסים לאוטופאים בכרך ב'. זאת ועוד: איך אפשר לקבוע שפרק שלם, המכיל תיאור עובדתי של מעשי האוטופאים, הוא סאטירה בלבד? אם כך הוא, כיצד נוכל אי־פעם להיות בטוחים שהפרק על שיתוף הקניינים אינו סאטירה אף הוא? היש לנו בחנים כלשהם שבאמצעותם נוכל לקבוע מתי תיאור מסוים ממליץ על משהו ומתי הוא מבקר? ושם אותו לקלס? ענין זה יחזור ויופיע עוד כבעיה מרכזית; אולם ברור שקאוטסקי אינו נותן לנו תשובה מניחה את הדעת. לאמיתו של דבר, אין קאוטסקי מעלה בכלל על דעתו כי יש להוכיח שמדובר כאן בסאטירה.

בין הגישות השונות של האסכולה הסוציאליסטית ניתן אולי להוסיף רק עוד שתי דוגמות, שפן דרך־כלל הולכת הפרשנות הסוציאליסטית בעקבות קאוטסקי ללא בקרתיות יתירה.¹⁸ הראשון הוא קרל פֿורלנדר, המדגיש בספרו "ממקיאבלי עד לנין"

שמורוס הוא סוציאליסט שהמדינה האידיאלית שלו מבוססת על יסודות הומאניסטיים.¹⁹ אף שפֿורלנדר מודה כי יש לו למורוס כמה ספקות בקשר לאפשרות מימוש של אידיאל זה, אין הדבר גורע מן ה"אידיאליות" של החברה שהוא מציע. פֿורלנדר מנסה להתמודד עם הפרק על המלחמה. כמי שביסס את תפיסת-עולמו הסוציאליסטית שלו על יסודות קאנטיאניים, עומד כאן פֿורלנדר בפני קושי רציני. אולם נראה כי המוצא שהוא מציע אינו מביא בחשבון את עמקו של הקושי: הוא אומר שענייני המלחמה הם "עניינים טפלים ומשניים" שאין להם השפעה על היסודות העיקריים באידיאה של מורוס. מורוס היה, ונשאר, "סוציאליסט אידיאליסטי". פֿורלנדר איננו מקל על עצמו בקבעו באותו קטע עצמו שאחד הבחנים הבסיסיים לבדיקת אִפיה האמיתי של ארץ סוציאליסטית הוא יחסה אל העולם הלא-סוציאליסטי, והוא מדגים בעיה זו על-ידי התיחסות הן ל"מדינה הסוחרת החפשית" של פֿייכטה הן לפרקטיקה של ברית-המועצות. נראה כי אין הוא חש בכל-זאת איך קביעה זו מערערת את הנחתו שלו שמורוס הוא סוציאליסט "אידיאליסטי": נראה כי פֿורלנדר נתפס כאן לפרויקציה של הסוציאליזם האידיאליסטי שלו עצמו על ה"אוטופיה" של תומס מורוס.

מחקר מעמיק הרבה פחות, אך ראוי בכל-זאת להיזכר, הוא חיבורו של א. ל. מורטון על "האוטופיה האנגלית" (1952), היוצא מהנחות מארקסיסטיות מובהקות. שוב מופיע מורוס כניאוראפלטוני במסורת ההומאניסטית. אם ה"פוליטיאָה" של אפלטון עדיפה מבחינה פילוסופית הרי זה מחמת שמורוס "מניח את העקרונות כמובנים" מאליהם ומציג בפנינו תמונה חיה של מדינה כזאת תוך כדי פעולה.²⁰ העובדה כי קטע הסיום של ה"אוטופיה" יש בו משהו מלבכוליה נובעת מזה שמורוס היה, בסופו של דבר, אוטופיסט במובן המארקסיסטי והכיר בכך שגן-העדן שלו לא יוכל להתממש בתנאים הקיימים. מצד שני אין בספרו של מורטון אף מלה אחת על העבדות או על המלחמה.

פרק שלישי

שינוי דראסטי למדי בהבנת מורוס חל בתחילת שנות ה-20 למאה הנוכחית, ובעיקרו היה מרופז סביב הפרק על המלחמה. אם הגישות ה"מסורתית" וה"סוציאליסטית" נטו להתעלם מן הקטעים על המלחמה או לישבם בדוחק, הנה האסכולה החדשה ראתה בקטעים אלה את המפתח להבנת כוונתו של מורוס. הקטעים הנידחים לשעבר על המלחמה הפכו להיות מוקדה של ה"אוטופיה".

עתה שוב לא נתפס כהומאניסט, כנוצרי אדוק בדעותיו או בעל חזון סוציאליסטי; עתה יצא עליו הקול שהוא בעל טכניקה סופר-מקיאבלית של מדינאות, אמן של Realpolitik, מרמה וכחש. אפילו העובדה ש"אוטופיה" ראתה אור באותה שנה גופה (1516) שבה פורסם ה"נסיך" של מקיאבלי הובלטה להדגשת סמיכות-הפרשיות בין המזכיר-השני הפֿלורנטיני והלורד-צ'נסלור האנגלי.

לא מקרה הוא שהמקום בו ביצבצה ועלתה פרשנות זו היה גרמניה שלאחר 1918.

כאשר הואשמה גרמניה בחירחור-מלחמה ובאימפריאליזם, נמצאה מוטיבציה מספקת להצביע על כך שאלבין הצבוע יש לה מסורת ארוכה של חתחדות מוסרית, המסתירה את דיוקנה האימפריאליסטי תחת אצטלה של קדוש. האימפריה הבריטית היא-היא האוטופיה שנתממשה ומדיניות אניות-המשחית הריהי הגשמת הפרק על המלחמה.²¹

גישה זו, שהאירה פתאום את הקטעים הנדחים על המלחמה במשנתו של מורוס, באה על ביטויה לראשונה ב-1922, בפי הרמן אונקן, בהרצאה שנשא בפני האקדמיה למדעים בהיידלברג ושמה "ה'אוטופיה' של תומס מורוס ובעיית העצמה בתורת-המדינה". נושא הרצאתו של אונקן הוא השאלה איך מתיחסת אוטופיה ראציונליסטית לבעיית העצמה. עקצה של הבעיה הוא שאי-אפשר לבטל את העצמה כדבר שמתחום המקריות האיראציונלית בלבד, שכן המדינה האידיאלית אינה יכולה להיות מנותקת ממדינות אחרות שבעולמן היא שרויה. ברגע שאוטופיה קושרת קשרים אל איוו מדינה אחרת הריהי נכנסת לתחום הלא-אוטופי של המציאות. איך עליה להתנהג? ככבשה בין זאבים? כזאב ערום יותר מן האחרים (בגלל הארגון הראציונלי)? שתי האלטרנטיבות פירושו הוצאת ה"אוטופיה" מידי פשוטה.²² אולם אונקן איננו מסתפק בבקורת עקיפה זו על החשיבה האוטופית: הוא ממשך ומנסה לבדוק את עצם בסיסן של הגישות ה"מסורתית" וה"סוציאליסטית" למורוס. טענתו היא שאין זה מתקבל על הדעת שהלורד-צ'נסלור לעתיד-לבוא של הנרי השמיני, שכבר בעת כתיבתה של ה"אוטופיה" הוא אדם המעורה בעסקי ציבור, יכתוב ספר המנותק לגמרי מן המציאות; סבור הוא כי יש לנסות ולפענח את הממשות המסתתרת בתוך האוטופיות.

אונקן מגלה את רישומה של המציאות בדיאלוג שבין מורוס ה"ריאליסט" והיטלר דיאוס האידיאליסט בשאלה אם רשאי הומאניסט להיכנס לשירותה של המלוכה ("אוטופיה" ספר א'). מורוס, הריפורמטור הריאליסטי, סובר כי אין טעם לנסות לשכנע נסיכים ללכת בדרך התבונה המופשטת. "והו שאמרתי — קרא רפאל — בחצרות נסיכים אין מקום לפילוסופיה. — בוודאי — עניתי — צדקת, אבל במה דברים אמורים? בפילוסופיה אסכולסטית, הסבורה כי כל דעה וכלל יפים לכל זמן ולכל מקום. אבל יש עוד פילוסופיה אחרת, קרובה יותר להוויות העולם, היודעת על איוו במה היא מופיעה, ולפני מי היא עומדת, המשכילה אל העת ואל התפקיד במחזה, לשחקו בנועם ובנימוס. בפילוסופיה זו עליך להתחזק ועל-פיה תנהג".²³ אונקן סובר כי "פילוסופיה זו, הקרובה יותר להוויות העולם" (philosophia civilior), היא המוצעת בספר ב' של "אוטופיה": זוהי פילוסופיה של Realpolitik, כלומר — פילוסופיה מדינית, מעשית. תיאור המדינה האוטופית, לפי אונקן, אינו תיאור של גן-עדן נוצרי או הומאניסטי אלא תכנית ריאלי-פוליטית ומפוכחת, העשויה להתממש על-ידי האדם העשוי להיות בכל יום לשר בחצרה-המלוכה האנגלית. "הכל באוטר פיה' רווי מציאותיות", אומר אונקן: "Alles atmet Wirklichkeit".²⁴ בקרתו של מורוס בספר הראשון על השחיתות המוסרית וההשחחה האנושית

הנגרמות על-ידי המלחמות ביבשת-אירופה — כנה היא, לדעת אונקו, מפיון שמושג המלחמה האוטופי שונה לחלוטם בהיותו מבוסס על איתורה האסטרטגי של אוטר פיה כאי. אמת כי בעיקרו של דבר מנוגדת תורתו של מורוס להלך-הרוח המקיא-בלאי וכוונתו של המחבר היא למנוע מאוטופיה להסתבך במלחמה. הכל מכון ראציונלית לתכלית זו, ומדינה מסוג זה, טוען אונקו, "אינה יכולה שלא להיות רודפת-שלום. אולם קו-האופי המכריע של אוטופיה יהיה זה שהעניינים נוטים להתפתח בכיוון אחר לגמרי וכי המאורעות יזרמו, חרף כל בידודה וניתוקה, באפיק אחר לגמרי".²⁵

הבידוד האידיאלי של אוטופיה מתמוטט לראשונה כשהאוכלוסיה האוטופית מתרבה ובעיית שטח-המחיה צפה ועולה. אונקו מצביע על כך שגם אפלטון עמד בפני בעיה דומה, אך הצליח למצוא פתרון המבטיח אוכלוסיה מתוכננת במספרה ומוגבלת בהיקפה על-ידי הכוונה ופיקוח על הזיווגים. הואיל ודרך זו אינה באה בחשבון לגבי מורוס, בגלל אפיו של המוסר המיני הקתולי, בהכרח מתנגשת ממלכת התבונה עם תחום שלטונם של הכוח והמציאות: אין לאוטופאים דרך אלא ליסד מושבות, ואונקו רואה בהצדקה שנותן לקולוניזציה הצדק של התפשטות אנגלית אפשרית לכיוון אירלנד, אם לא לכיוון אמריקה שנתגלתה זה-מקורב, מה-עוד שמורוס עומד במפורש על כך שסיבות הפאופריזציה והפשעה באנגליה של זמנו נובעות מעודף אוכלוסים.²⁶

לכן, טוען אונקו, אם מגנה מורוס את המלחמה, אין הוא מגנה כל מלחמה אלא סוג מסוים של מלחמות קונטיננטליות, שהן תוצאה של התנאה היסטורית וגיאוגרפית. מורוס מותח את המושג האוגוסטיני של "מלחמה צודקת" עד כדי שיהיה כולל כל סוג אפשרי של מלחמה העשוי להיות למועיל למדינת-אי מסחרית. אוטופיה היא אנגליה הטיודורית, סובר אונקו, וחרף כוונותיו הופך מורוס להיות מגונה מבחינה מוסרית יותר ממקיאבלי: שפן מקיאבלי מסתפק בכך שהוא משחרר את הפוליטיקה מן המוסר והדת, ואילו מורוס בונה קודקס של אתיקה תבונתית אבסולוטית, המאפשרת לו לטעון כי מלחמה שהאוטופאים נזקקים לה היא בהכרח מלחמה צודקת, שפן אוטופיה היא, לפי ההגדרה, המדינה האידיאלית בה-א-הידיעה, החיה בבדידות מזהירה בקרב מדינות אחרות המצויות עדיין בעמק-הבכא.²⁷ כל קאזואיס-טיקה מוסרית, לפי אונקו, מובילה לצביעות — הן ב"אוטופיה" של מורוס הן באנגליה ההיסטורית — וכוונתו של העתיד להיות קדוש היא להציע בספר זה תכנית-עבודה למדינות מעשית לשימושן של מי שעתיד להיות לורד-צ'נסלור.

אין ספק כי גישתו של אונקו ל"אוטופיה" הריהי מפוקפקת במידה רבה, אם לא מופרכת מעיקרה. הנימה האנטי-בריטית בולטת כדי-כך שאין הוא יכול להחליט אם פאראדוקס המלחמה הוא סוגיה אימננטית בכל האוטופיות הפוליטיות או תכונה נפשעת מיוחדת-במינה, שנגרמה מבחינה היסטורית על-ידי ה"אינסולריות" של אנגליה. כאשר אונקו מביא את מלחמת-האופיום כדוגמה לצביעות אנגלית על-מנת להוכיח תיזה המתיחסת לאנגליה הטיודורית, בהכרח הוא מעורר ספקות קשים

באשר להסבר המוצע על סמך אנאלוגיה מעין זו. מצד אחר יש להודות כי המחקר ההיסטורי חייב תודה לאונקן על שהפנה את תשומת-לבו של ההיסטוריון לקושיה קשה זו בסוגיית המלחמה.

אם מתכוון אונקן בהרצאת-הידלברג לחסל את החשבון עם אנגליה, הנה הקדמתו לתרגום "אוטופיה" על-ידי ריטר, שהופיע ב-1922, מוסיפה לכך כוונה אחרת, קשורה לא פחות ל-Zeitgeist, והיא בקורת על ברית-המועצות. אונקן מנסה להראות כאן כי המדינה הקומוניסטית האידיאלית אינה מבוססת כלל על עקרונות שוויוניים. יש עבדים באוטופיה, ועובדה זו מראה כי זוהי חברה חדורת מעמדיות, וכל האידיאלוגיה הסוציאליסטית מושמת לאל בסוגיה של יחסי-חוץ: בתחום זה מתנהגת אוטופיה כמדינת-עצמה חסרת-מעצורים, ויש לברך את מורוס על שהצביע על הפרץ שאין לגשרו בין מדינת האידיאל החברתי והאימננטיות של העצמה. האר-טופיה אפשרית רק אם היא חדלה מהיות אוטופיה.²⁸

אם כמה מן הטיעונים ההיסטוריים אצל אונקן היו מרחיקי-לכת מדי, הרי תוקנה התמונה מעט-מעט בהמשך הזמן. חוקר גרמני אחר, מיכאל פ'רוינד, מנתח במאמרו ב"היסטוריה צייטשריפט" משנת 1930 את מבנה הכוח באנגליה הטיודורית ומגיע למסקנה כי הפתח לא היה יכול להיעשות אבסולוטי באנגליה, כפי שאירע ב"קונ-טיננט", הודות לבטחון ה"אינסולרי" של אנגליה ואפיו המיוחד של הריבוד החברתי שלה. אם היו באנגליה גרעינים של אבסולוטיזם הרי צומצמו בתחום הימי, במקום שאליו לא הגיע כוחם של הכוחות המורשתיים שעשויים היו להגביל את המלוכה. כך אין זה מקרה כי הנסיונות הראשונים של הכתר לפגוע בחירויות ובפריבילגיות המסורתיות של אנגליה נבעו מכוונתה של המלוכה להרחיב את תחומה הגיאוגרפי של העליונות הימית של המלך בדמות ה-impositions. לפי פ'רוינד, זוהי גם נקודת-המוצא ל"אוטופיה" של מורוס: אוטופיה היא אי, ומצבה האינסולרי הוא מלאכותי ומכוון, שכן התעלה המפרידה בינה ליבשת היא מעשה-ידי-אדם. אם לגבי אונקן אינסולריות זו היא תוצאה של עיון ראציונלי, המנסה להשיג בידוד מושגי מן המציאות, הרי לגבי פ'רוינד זהו, בעיקרו של דבר, מכשיר למדיניות-הגנה מעשית. כך יכולה אלפיון-אוטופיה להשפיע על מדיניות העולם לא בדרך הבזבזנית של מלחמות אלא על-ידי אימפריאליזם מסחרי ומרקנטיליסטי, הנעזר בקיומו של חיל-שכירים הנמצא תדיר מעבר-לים והמבטיח בכך כי הטריטוריה של אוטופיה גופה תהיה חפשית מזוועות המלחמה ומן האבסולוטיזם הבא בעקבותיה. פ'רוינד מראה שאצל מורוס עוברת המלחמה תהליך מופלג של מכניזציה וראציונליזציה, וכל האסוציאציות האביריות שעדיין נתלוו אליה באירופה של ימי מורוס מופקעות ממנה. המלחמה נשארת אמצעי גס ומעורטל של עצמה, לשימוש בחוץ-לארץ בלבד. כך אף הצי הבריטי לא נועד מעולם לשימוש פנימי.

פ'רוינד מכיר בכך שעל אף העובדה שיסודות אלה אמנם צמחו בשלב מאוחר יותר של ההיסטוריה הבריטית, הרי לא היו קיימים כל-עיקר בימיו של הנרי השמיני וקשה ליחס למורוס כוונות ברוח זו. לכן הוא חולק על דעתו של אונקן ורואה

במרוס לא מבשר מודע של האימפריאליזם הבריטי אלא אולי משקיף שאינו מכיר, לאמיתו של דבר, את התהליך ההיסטורי המתואר עלידו, וזאת עלידי שהעלה לדרגת דומינאנטיות יסודות הקיימים רק בשולי המציאות של תקופתו: בלשונו, "יסודות רבים לקוחים מפותות שהם מעבר לרצונו ולפיקוחו האישי של מורוס, והרבה ממה שהיה תחילה רחוק מכוונתו עודו פעיל במציאות ההיסטורית. אנו עומדים כאן מול הסוד המתמיד של פעולת הכוחות ההיסטוריים המציאותיים בתוך המארג הנעלה ביותר של נשמות טהורות".²⁹

נשאר אפוא בידינו חידה הגליאנית, דוגמה נוספת לערמת-התבונה המתגלמת בהיסטוריה. אולם הגישה הפוזיטית הגרמנית ל"אוטופיה" אינה מצטמצמת בהכרח במסקנות ערטילאיות. מחקר גרמני אחר משנות ה-20, שנכתב בידי אוסקר בנדמן, "מחקר בתפיסת המדינה והחברה אצל תומס מורוס", מקבל את גישתו של אונקן אך מוציא ממנה מסקנות שונות בתכלית — הוא משבח ואינו מגנה אותו את מורוס על שהוא דן לחובה את המלחמות הפיאודליות כ"בזבזניות, חסרות-שחר ועקרות". אך יש סוג אחר של מלחמה, שבו הלחימה מועלה לדרגת "ביטוי-עצמי מזוין הכרחי", ועל סוג זה של מלחמה ממליץ מורוס. מורוס אינו חוזה של שלום נצחי ואין הוא רואה את המלחמה בערטילאיותה הנאטורליסטית, אלא הוא ממלא אותה תוכן "פטריוטי, פאגאני-רפובליקאי, וכך היא משיגה את יפיה וערכה המוסרי".³⁰

ייחוס זה של פרוט-נאציזם רומנטי למורוס הוא בוודאי הפירוש הקיצוני ביותר, ועם זאת האבסורדי ביותר, שהוצע אי-פעם ל"אוטופיה". המחבר רואה במורוס "רנסנס של המידות הצבאיות", ואפילו הקטע הקשה על הצאפולטים, לפי בנדמן, "אם יובן נכונה הריהו הירווי ומלא-השראה".³¹

גרטהארד ריטר, המתרגם והמהדיר של המהדורה הגרמנית של "אוטופיה" אשר לה הקדים אונקן את הקדמתו הנזכרת, נכנס בעצמו לפולמוס זה במועד מאוחר יותר, אף כי העובדה שבמהדורתו זכה אונקן להכנסת-אורחים מעלה על הדעת שריטר הסכים לדעותיו, בעיקרן. אולם את דעותיו שלו ביטא ריטר רק ב-1940, כאשר פורסם בגרמניה ספרו "על הדמוניות שבעצמה". הספר הודפס בכמה מהדרות, הן בזמן המלחמה והן לאחריה, וב-1952 תורגם לאנגלית.

נראה כי לא נפריז אם נגיש כי מובן הוא שהמהדורה האנגלית המתוקנת, כמו גם המהדורות הגרמניות שפורסמו אחרי 1945, שונות בהרבה מן המקור של שנת 1940...

העובדה שריטר מרבה לנקוט גישה המגלה טפח ומכסה טפחיים אינה מקילה על הבנת כוונתו. בעיקרו של דבר נראה שהוא מסכים עם אונקן: "עם כל כנותו, אין איש-המוסר שלנו יכול להימלט מן האספקט הדימוני של הכוח".³² ונראה שזהו גינוי מרוסן של הצביעות האנגלית. מצד שני סובר ריטר ש"מאבק פוליטי לפי מורוס נשאר תמיד בגדר מאבק לזכויות חוקיות" — אך מיד הוא מוסיף ואומר: "האופי הדימוני של העצמה רק הסתתר מאחרי אצטלת הצדק".³³ האם ריטר משבח את

מורוס על גישתו הלגליסטית, או שהוא מגנה אותו על צביעותו חסרת־הבושה? — תיקו.

החידה נשארת אפוא בעינה. מצד אחד סובר ריטר כי המדיניות המוראליסטית של מורוס מנוגדת תכלית־ניגוד למדיניות־הכוח של מקיאבלי, אולם מצד שני עצם המושג "מוראליסטי" הוא פרובלמתי. לגבי אונקן היה במושג זה משום גינוי חריף, בחינת היותו נרדף ל"צביעות". האם ריטר נותן במושג זה משמעות חיובית? קטע־הסיום של הפרק שלו על מורוס רק מרבה מבוכה: "כל מה שניתן לומר הוא כי מדינת־הסעד של האוטופאים מתגלה, אגב בדיקה מקרוב, כמדינה המבוססת על כוח... עם כל עובי צעיפן של האידיאולוגיות המוסריות שמאחריהן מסתתר ראשה הדימוני של גורגונוה, אין להסתיר את דיוקנה זה מעורר־הפלצות. והמרימים את הצעיף אינם מזועזעים פחות מן המנסים להסתכל במציאות עין־בעין, כאותם המנסים לבחון את תוויה של המציאות המדינית באורח גברי וגלוי, כמקיאבלי".³⁴ המטרה המוצהרת בספרו של ריטר היא להצביע על טעמי עדיפותה של הגישה המוראליסטית לגבי הגישה המקיאבלית אל בעיית הכוח. אולם קטע הסיום עשוי להצביע על כוונה אחרת לגמרי אצל ריטר. אם כה ואם כה, השקפתו של ריטר על "אוטופיה" לא היתה אפשרית לולא הציב אונקן את השאלה, ובעיקרו של דבר נראה שריטר מסכים אתו יותר מכפי שהוא מוכן אולי להודות בגרמניה שלאחר מפלת הנאצים. כאן, ובמקרים אחרים, קשורה דמותה של "אוטופיה" קשר בל־יינתק אל הציור שמצטייר למחבר המוסר הפוליטי שלו עצמו.

(סוף יבוא)

הערות:

- ¹ תומאס מורוס, "אוטופיה", עברית א. שמואלי (מרחביה, 1946), עמ' 1—200.
- ² ר' The Epistles of Erasmus, trans. F. M. Nichols, II, p. 503
- ³ ר' Utopia, ed. Campbell (N.Y., 1947), p. 200
- ⁴ ר' נספח למהדורה העברית של "אוטופיה", עמ' 232.
- ⁵ ר' F. Seebom: The Oxford Reformers of 1498 (London, 1867), pp. 279-282
- ⁶ ר' G. t. Rudhart: Thomas Morus (Nuerenberg, 1829), p. 141, 119, 132
- ⁷ ר' E. Dermenghem: Thomas Morus et les Utopistes de la Renaissance (Paris, 1927), p. 97
- ⁸ ש, ע' 144.
- ⁹ ר' E. Privat: Le Chancelier Décapité — Saint Thomas More, Henri VIII et la République des Utopiens (Neuchatel, 1935), p. 64
- ¹⁰ ר' G. R. Potter: Sir Thomas More (London, 1925), pp. 89-90
- ¹¹ ש, ע' 162.
- ¹² ר' K. Marx & F. Engels: Werke (Berlin, 1959), Vol. III, p. 448
- ¹³ ר' K. Gruen: Ueber Goethe vom menschlichen Standpunkt (Darmstadt, 1846), p. 225

- K. Kautsky: Thomas More and His Utopia, trans. H. J. Stenning ר' 14
(London, 1927), p. 126, 159, 161
ש.ם, ע' 1.¹⁵
ש.ם, עמ' 201—212, 212.¹⁶
ש.ם, ע' 232.¹⁷
- M. Beer, History of British Socialism (London, 1919), I, ch. i—IV; למשל: ר' 18
M. W. Laidler: Social-Economic Movements (N.Y., 1944), pp. 22-39;
A. Voigt: Die sozialen Utopien (Leipzig, 1906), pp. 55-64
- K. Vorlaender: Von Machiavelli bis Lenin (Leipzig, 1926), pp. 21-27 ר' 19
A. L. Morton: The English Utopia (London, 1952), p. 41 ר' 20
- 21 לאמיתו של דבר ניתן למצוא קישור מוקדם יותר של מורוס למאקיאבלי. הן בחיבוריו של הנארוודניק הרוסי ז'וקובסקי הן בחיבורו של א. ש. ליברמן, עורך העתון הסוציאליסטי הראשון בעברית "האמת" (הופיע בווינה בשנת 1877; ר' א. ש. ליברמן, כתבים, מהדורת מ. ברקוביץ, ת"א, תרפ"ח, כרך א', עמ' 62—1). אך הסמכה זו אינה קשורה לסוגיית המלחמה אלא לקביעה כי מורוס ומאקיאבלי כאחד רואים במבנה הפוליטי לא תחום אוטונומי אלא "בנין-על" ש ליחסי הכוחות הריאליים בחברה: הפוחניים אצל מאקיאבלי, והכלכליים אצל מורוס.
- H. Oncken: Die Utopie des Thomas Morus und das Machtproblem ר' 22
in der Staatslehre (Sitzungsbericht der Heidelberger Akademie der
Wissenschaften, 1922, 2. Abhandlung), p. 6
"אוטופיה", ע' 106.²³
אונקן, ע' 10.²⁴
ש.ם, ע' 13.²⁵
- 26 אין זה מיותר לגמרי לציין כי גיסו של מורוס, תומס ראסטל, היה קשור בעסקה מסחרית-כיבושית ליישוב נירפ'אונדלנד ב-1517, וכי מורוס דאג לענייני משפחתו בעת היעדרו. ראה לענין זה: A. W. Reed: Early Tudor Drama (London, 1926) pp. 11, 187
אונקן, ע' 17.²⁷
- 28 ההקדמה למהדורה הגרמנית (ברלין, 1922), עמ' 37. הדים לגישה זו של אונקן מצויים לא רק בתחום העיון ההיסטורי אלא גם בפולמוס הפוליטי של הלאומנות הגרמנית נגד אנגליה. בספרו "הרייך השלישי", שפורסם לראשונה ה-1923, רואה מולר ון-דין-ברוק בחוזה ורסאי דוגמא לצביעות אנגלית שמקורה במורוס.
- M. Freund: Zur Deutung der Utopia des Thomas Morus — Ein ר' 29
Beitrag zur Geschichte der Staatsraison in England, Historische Zeitschrift, Bd. 132 (1930), p. 276
- O. Bendemann: Studie zur Staats- und Sozialauffassung des Thomas ר' 30
Morus (Berlin, 1929), p. 61
ש.ם, ע' 71.³¹
- G. Ritter: The Corrupting Influence of Power, trans. F. W. Pick ר' 32
(Hadleigh, 1952), p. 78
ש.ם, ע' 80.³³
ש.ם, ע' 89.³⁴